

УДК 811.161.2'243'373.21:908:37.016

ТОПОНІМИ В ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧОМУ АСПЕКТІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Марія Тишковець

Тернопільський державний медичний університет імені І. Я. Горбачевського

Розглянуто деякі аспекти використання топонімного матеріалу у процесі вивчення української мови як іноземної. Лінгвокраїнознавчий потенціал, що міститься у цих номінаціях, сприяє поглибленню знань іноземного студента про історію, культуру, національні традиції українців.

Ключові слова: топоніми, ойконіми, країнознавчий аспект, назви доойконімного рівня деривації, найменування ойконімного рівня деривації, первинні і вторинні ойконіми.

Кожний народ дає свої назви містам, селам, водоймам, лісам, горам, долинам, полям і лугам. У них відображено історію матеріальної і духовної культури народу, його побут, історію природно-географічного середовища. Ще 1896 року І. Філевич зазначив, що „назви не можуть бути комплексами звуків без значення, а є в загальному або характеристикою природи місця, або – діяльності людини, або, нарешті, простою відміткою про зв'язок людини з місцем” [4: 13]. Саме найменування населених пунктів є одним із цінних джерел висвітлення багатьох питань історії, географії, етнографії та інших країнознавчих дисциплін.

Зі зростанням інтересу мовознавців до лінгвокраїнознавчої науки особливу увагу привертають топоніми – назви географічних об'єктів, які не тільки розкривають немало таємниць історичної географії поселення, відображають розвиток промислів і ремесел, дають інформацію про ряд історичних питань, але й вказують на належність населених об'єктів засновникам чи власникам; роду, племенну чи етнічну ознаку перших мешканців.

Власні географічні назви є одним із важливих джерел ознайомлення іноземців із соціокультурним простором України, висвітлення окремих питань її історії, культури, національних традицій.

Однією з перших спроб ознайомлення чужоземців із пропріальною лексикою України, зокрема топонімами, став „Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови”, який уклали за тематичним принципом мовознавці Львівського національного університету імені Івана Франка. До першого з п'яти випусків цієї лексикографічної праці „Географічні назви” увійшли оніми, що є найменуваннями населених пунктів, регіонів України, водних і гірських масивів [7].

Подаючи матеріал для ознайомлення чужоземців із назвами географічних об'єктів, важливо чітко розмежовувати поняття *ономастика* і *народна етимологія*. Ономастичні дослідження базуються, по-перше, на результатах вивчення топонімії за першофіксаціями назв в історичних документах – від найдавнішої згадки до сучасної, офіційно закріпленої назви. По-друге, ключ до історії топонімії, за словами Ю. Карпенка, ховається у словотворі, а не в семантиці географічних назв. Словотвір відображає передусім загальні властивості, а семантика – індивідуальні [6: 43]. До

того слід пам'ятати, що основним способом творення топонімів є не суфіксація, а, як стверджує відомий ономаст Д. Бучко, просте перенесення готових апелютивів (безафіксних і афіксальних) у розряд топонімів. Щодо словотвору топонімів, маємо розуміти, що одні назви населених пунктів України структурно сформувалися ще до того, як стали ойконімами, а інші відразу, тобто від часу свого виникнення були найменуваннями населених пунктів. Отже, топонімотвірними є афікси лише в ойконімах другої групи. Відповідно найменування поселень, структурне оформлення яких відбулося до того, як вони стали назвами населених пунктів, пропонуємо іменувати назвами доойконімного рівня деривації, або ж первинними. Інші ойконіми, що виникли на базі відповідних твірних основ за допомогою спеціальних ойконімотвірних формантів, – це назви ойконімного рівня деривації, або вторинні [1: 11].

Первинні найменування виникли внаслідок семантичної трансформації безафіксних і афіксальних апелютивів у сингулярній і плюральной формах, відапелютивні метафоричні назви, ойконіми, утворені від назв колективів людей (відпатронімі найменування, відетнонімі ойконіми та назви поселень, похідні від найменувань людей за місцем їхнього походження або проживання, ойконіми, утворені від родових, службових і глузлих назв), відпропріальні ойконіми [1: 11-12]. Розвиток таких найменувань поселень проходив у такому напрямку: наприклад, особова назва засновника роду чи власника поселення ставала спочатку загальною назвою людей (родичів чи підданих особи, власна назва якої відображена в основі), а потім і назвою поселення: батько-родоначальник *Богуслав* > рід *богуславичі* > назва населеного пункту *Богуславичі* чи власник *Михайло* > піддані *михайлівці* > ойконім *Михайлівці* і под.

Перехід назви колективу в розряд ойконімів зумовив глибокі змістові і граматичні перетворення. У назвах поселень плюральні суфікси і флексії втратили свої первісні значеннєві функції і перетворилися в нейтральні топонімні форманти, що могли вже безпосередньо утворювати ойконіми, минаючи стадію назв людей [9: 232].

До вторинних зараховують відантропонімі ойконіми (ойконіми з архаїчним посесивним формантом **-jь* (**-j-a*, **-j-e*), ойконіми з власне посесивними формантами *-ов* (>*-ів*), *-ин*, ойконіми з поліфункціональними суфіксами *-івк-а*, *-ець*, *-их-а*, *-(ш)ин-а* та ін.), відтопонімі ойконіми (суфіксальні і префіксальні), відприкметникові субстантивовані деривати, складні та складені назви.

Відомо, наприклад, що деривати на *-ів*, *-ин* первісно відповідали на питання *Чийм є певний город, оселя, селище, двір, городище, дворище?* і т.д. Але згодом посесивні словосполучення скорочувалися до одного, семантично найбільш навантаженого члена, і саме він закріплювався за конкретним об'єктом [5: 59]. Перехід таких утворень із прикметникових означень у розряд ойконімів супроводжувався усіченням наявного, а пізніше домислюваного іменного члена словосполучення та перенесення його з постпозиції у препозицію. Іменний член, вживаючись у препозиції, фактично опинився поза географічною назвою і був згодом вилучений із її складу [2: 20].

У межах культурологічного підходу до вивчення української мови як нерідної топоніми доцільно освоювати у певній ситуації – на текстовій основі, тобто процес вивчення такої лексики буде повноцінним тоді, коли нове слово залишатиме в пам'яті студента ситуативне, емоційне значення. „Відомо, що слово стає промовистим знаком тоді, коли у свідомості людини за ним стоїть певне значення,

певне знання. За таких обставин воно легко запам'ятовується. Цьому сприяє потреба у мові, знання про слово, ситуація пізнання слова” [8: 50].

Знайомити іноземців із топонімами як країнознавчим матеріалом можна лише тоді, коли студенти не лише вміють сприймати графічні знаки, співвідносячи їх із певними значеннями, але можуть у процесі смислової обробки матеріалу встановлювати факти, викладені в тексті, виділяти в них найбільш істотні, узагальнювати їх, оцінювати, інтерпретувати.

Для прикладу наведемо уривок статті Д. Бучка „Свідки княжої доби” [3], уміщеної у тернопільській обласній газеті „Свобода”, у якій зрозуміло, доступно й переконливо висвітлено наукову версію походження ряду населених пунктів.

Теребовля

Теребовль (тепер Теребовля) – одне з найдавніших поселень не лише Тернопільщини, а й усієї Галичини, в минулому центр Теребовлянського князівства. Знаходиться на річці Гнізна (ліва притока Серета). Назва його уперше засвідчена в Лаврентіївському літописі під 1097 роком. Час заснування цього населеного пункту сягає щонайменше кінця або навіть середини першого тисячоліття нової ери, бо коли уперше в писемних пам'ятках згадується *Теребовль*, то він уже був столицею удільного князівства із добре укріпленим замком.

У сучасних українських та російських виданнях найменування *Теребовль* однак виводиться від давньоукраїнського слова *теребити*, *тереблю*, що означає „розчищати”. Однак в запропонованій етимології ойконіма враховано лише звукову схожість коренів – власної назви і апелятива *теребити*.

З наукових досліджень відомо, що ойконім *Теребовль* є присвійною назвою, утвореною за допомогою архаїчного спільнослов'янського форманта **-jь*, який використовувався в топонімії Славії до XII – початку XIII ст. для вираження приналежності. Твірною основою ойконіма *Теребовль* є антропонім *Теребовъ*, який виник у результаті усічення давньослов'янського (давньоукраїнського) композитного імені **Теребовить*. Компонент *Тереб-* часто вживається в композитних іменах у репозиції, пор.: *Требемиръ*, *Требеславъ*, продуктивним у композитних іменах був також компонент *-вит*, пор.: *Браневиць*, *Витомиръ*.

Отже, ойконім *Теребовль* (тепер Теребовля) походить від антропоніма *Теребовъ* і архаїчного суфікса **-jь* зі значенням приналежності, присвійності. У результаті приєднання названого суфікса до фінального губного приголосного основи імені *-в*, після останнього, за законами давньоукраїнської мови, з'явився м'який приголосний *-л* – *Теребовъ* + *-jь* > *Теребовль*, див. аналогічні назви *Путивль*, *Ярославль*. Первісне значення топоніма *Теребовль* < дворъ, замок ..., тобто «дворъ Теребова».

Назви населених пунктів як ілюстративний матеріал можна використовувати для демонстрації певних мовних явищ. Ойконіми стануть у нагоді під час вивчення тем „Творення присвійних прикметників”, „Відмінкові закінчення іменників-власних назв”, „Відмінкові закінчення прикметників-власних назв”, „Правопис географічних назв” та ін.

Отже, власні географічні назви посідають одне з чільних місць під час вивчення української мови іноземцями. Уводячи ойконімний матеріал як лінгвокраїнознавчий, слід пам'ятати про функціонування найменувань поселень не тільки як факту народної етимології, але й як наукового онімного матеріалу, зафіксованого в усіх відомих та доступних історичних документах та врахованого в методиках семантико-словотвірного, етимологічного аналізу.

1. Бучко Д. Класифікація ойконімів України (словотвірно-мотиваційний аспект) // Наукові записки. – Вип. 37. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград, 2001. – С. 10–13.
2. Бучко Д.Г. Ойконімія Покуття: Автореф. дис... д-ра філол. наук. – Чернівці, 1992.
3. Бучко Д. Свідки княжої доби // Свобода. – 2000. – 16 травня. – С. 3.
4. Галас К.Й. Українська топонімія Закарпаття в лінгвістичному аспекті. – Ужгород, 1979.
5. Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст. – К., 1958.
6. Карпенко Ю.О. Топонімія Буковини. – К., 1973.
7. Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови. Зошит 1. Географічні назви / Уклад.: О.В. Кровицька, З.О. Мацюк, Н.І. Станкевич. – Львів, 2005.
8. Онкович Г. Українознавство і лінгводидактика. – К, 1997.
9. Рьмут К. Происхождение паралелизма *-owic* // *-ic* в западнославянских патронимических формах // Actes XI e Congr. Int. Sci Onomastiques. – Sofia, 1975. – Vol. 2. – S. 229–234.

TOPONYMS IN THE LINGUAL COUNTRY STUDY ASPECT OF LEARNING UKRAINIAN AS THE FOREIGN LANGUAGE

Mariya Tyshkovets'

I. Ya. Horbachevsky Ternopil State Medical University

In the article some aspects of using toponymic material in the process of learning Ukrainian as the foreign language are studied. Linguistic and country study potential, which is included in those nominations helps improving the knowledge of a foreign student about history, culture and national traditions of Ukrainian.

Key words: toponyms, linguistic and country study potential, nominations.

ТОПОНИМЫ В ЛИНГВОСТРАНОВЕДЧЕСКОМ АСПЕКТЕ ИЗУЧЕНИЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Мария Тышковец

*Тернопольский государственный медицинский университет
имени И. Я. Горбачевского*

Рассмотрены некоторые аспекты использования топонимного материала в процессе изучения украинского языка как иностранного. Лингвострановедческий потенциал, содержащийся в этих номинациях, способствует углублению знаний иностранного студента об истории, культуре, национальных традициях украинцев.

Ключевые слова: топонимы, ойконимы, страноведческий аспект, первичные и вторичные ойконимы, названия дойконимного уровня деривации, наименование ойконимного уровня деривации.